

**«У ДЕСЯТИННОЇ НАЧАЛИ РЫТЬ»:
З АРХЕОЛОГІЧНОГО ПОБУТУ 1826 РОКУ
(ЗА ДОКУМЕНТАМИ СУЧАСНИКІВ) ¹
Тези доповіді ²**

1. Поняття «побут» багатовимірне, воно охоплює історико-культурну, соціальну, психологічну складові, тобто традиції, моделі поведінки, спосіб життя, звичаї соціальної групи в певний історичний період.

У 1994 році історик науки Д. Александров увів «вужче» поняття – «науковий побут». Ішлося про устрій життя, традиції, звичаї вчених, тобто увага зосереджена на особистісному вимірі ³. Науковий побут – це повсякденна реальність учених, у просторі якої проходить дослідницька робота та відбувається вироблення наукового знання, його трансляція, експертиза, а також організовується життя самих учених. Вплив повсякденного побуту на наукову діяльність є істотним у будь-яку епоху ⁴.

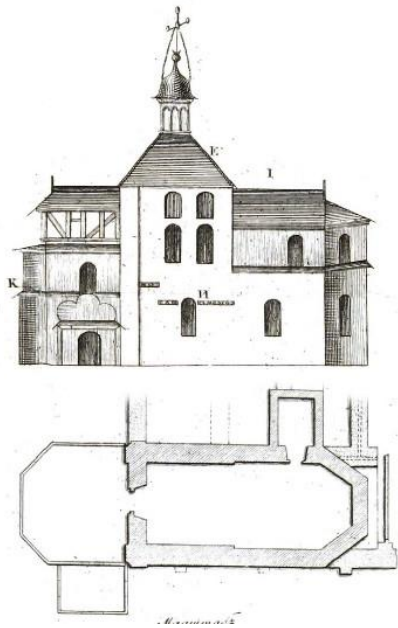
Розгляд цих питань становить інтерес у контексті історії вивчення Десятинної церкви. Це дозволяє доповнити картину досліджень стародавньої пам'ятки особистісним аспектом, розширити розуміння того, як конкретні люди, часто не пов'язані безпосередньо з розкопками церкви, впливали на оцінку результатів досліджень і вибір проекту «відновлення» храму.

¹ Щира вдячність історикам Є. І. Архиповій та Д. Д. Йолшину за надані для доповіді цінні матеріали.

² Доповідь на круглому столі до 15-річчя досліджень Десятинної церкви архітектурно-археологічною експедицією Інституту археології НАН України (25 серпня 2020 року).

³ Александров, Д. А. 1994. Историческая антропология в России. *Вопросы естествознания и техники*, 4, с.4.

⁴ Ковалев, М. В. 2009. Научный быт русских историков-эмигрантов в Праге в 1920–1930-е годы. Автореф. канд. истор. наук. Саратов; Копилов, С. 2014. Стиль життя і наукової творчості українських істориків у перші десятиріччя ХХ ст. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки*, 24, с. 75–94.

*Десятинна церква. З малюнка К. Лохвицького
1825 р.*

2. Вивчення археологічної сфери наукового побуту початку ХІХ століття перебуває на початковому етапі. Цей період практично випав з поля зору дослідників історії археології (у тому числі київської).

Джерельною основою для вивчення теми є переважно епістолярні джерела – приватне та офіційне листування М. Є. Єфимова, І. Р. Мартоса ⁵, О. С. Анненкова, інших сучасників, а також щоденник М. Ф. Берлинського; використано візуальні матеріали ⁶.

О. С. Анненков

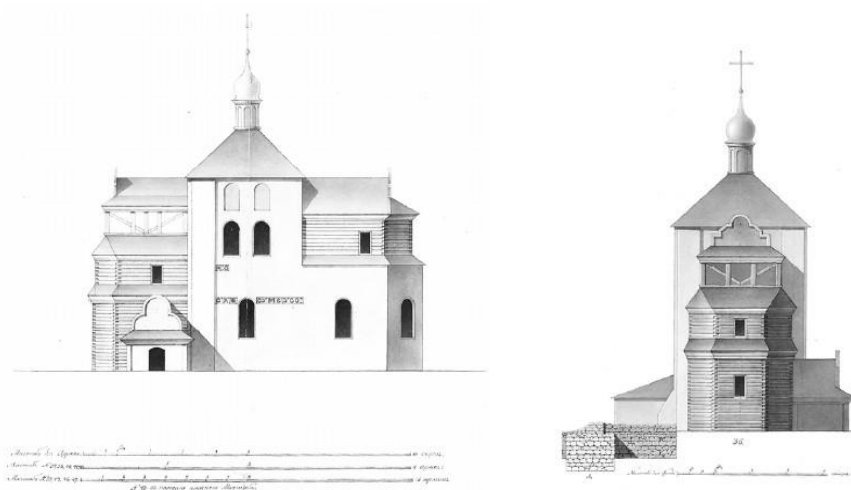

М. Ф. Берлинський

⁵ Частину листів опубліковано в «Киевской старине» О. М. Лазаревським, якому належав архів Мартоса: Лазаревский, А. М. 1895. Иван Романович Мартос (1760–1831), *Киевская старина*, 10, с. 48–71; Лазаревский, А. М. 1896. Отрывок из дневника В. Я. Ломиковского, *Киевская старина*, 11, с. 210–243; Частная переписка Ивана Романовича Мартоса (1817–1830), 1896. *Киевская старина*, 6, с. 344–368, 10, с. 77–92, 11, с. 225–233; Частная переписка Ивана Романовича Мартоса (1817–1830), 1897. *Киевская старина*, 7–8, с. 53–71; Частная переписка Ивана Романовича Мартоса (1817–1830), 1898. *Киевская старина*, 6, с. 453–472, 7–8, с. 116–131.

⁶ Використані ілюстрації з публікацій: Архипова, Е. И. 2006. Новые данные о резном декоре Десятинной церкви (рисунки Н. Е. Ефимова 1826 г.). *СДФА. Сборник статей по искусству Византии и Древней Руси в честь А. И. Комеча*, с. 31–46; Ивакин, Г. Ю., Ёлшин, Д. Д. 2010. Церковь Рождества Богородицы Десятинная митрополита Петра Могилы: история, археология, изобразительные источники. *Ruthenica*, IX, с. 74–109; Ёлшин, Д. Д. 2012. Чертежи первых археологических раскопок Десятинной церкви как источник для архитектурной реконструкции храма. *Seminarium Bulkinianum*, III, с. 70–94.

3. Постає питання, чи правомірно говорити про археологічний побут 1820-х років як про науковий. В існуючих періодизаціях історії археології 1820-ті роки віднесені до переднаукового періоду⁷. Однак потрібно враховувати локальні особливості київської археології цього часу. Для уточнення відповіді на питання необхідно відзначити основні прийоми організації досліджень у 1823–1826 роках саме в Києві. Під час розкопок Десятинної церкви велися обміри, здійснювалася візуальна фіксація розкопаних фундаментів, були підготовлені звіти, інформація про розкопки публікувалася, і способи трансляції знань цим не обмежувалися. Унаслідок отриманих результатів розкопок формулювалися рекомендації для «відновлення» пам'ятки. Нарешті, важливо, що було поставлено і для свого часу позитивно вирішено «кадрове» питання: у 1823–1824 роках розкопки велися під наглядом київського митрополита Євгенія (Болховітінова), який був одним з видатних дослідників давніх пам'яток і їх побутування в сакральному просторі Києва. У 1826 році з ініціативи митрополита до Києва був направлений архітектор М. Є. Єфимов для повного розкриття фундаментів Десятинної церкви та створення проекту її «відновлення».

Десятинна церква (південний та західний фасади).

З малюнка М. Єфимова 1826 р.

⁷ Див. наприкл.: Лебедев, Г. С. 1992. История отечественной археологии. 1700–1971 гг. Санкт-Петербург.

4. Таким чином, незважаючи на відсутність загальноімперських соціальних інститутів археологічного спрямування, археологічне дослідження Десятинної церкви в 1823–1826 роках проходило в науковому руслі й дало результати, які можуть бути інтерпретовані як початок наукового етапу вивчення київських пам'яток.

5. Однак, як відомо, результати розкопок не вплинули на здійснений проект будівництва нової Десятинної церкви, незважаючи на початкові наміри «відновлення» храму. Проект М. Є. Єфимова був відхилений на найвищому рівні, до реалізації прийняли проект архітектора В. П. Стасова. Документи дозволяють виявити ряд чинників, які позначилися на виборі проекту нової церкви. Ці фактори відносяться до позанаукової сфери, пов'язані із суб'єктивними особливостями, особистими стосунками, мотивацією тих осіб, які, за відсутності інституційного археологічного співтовариства, були побічно причетні до розкопок.

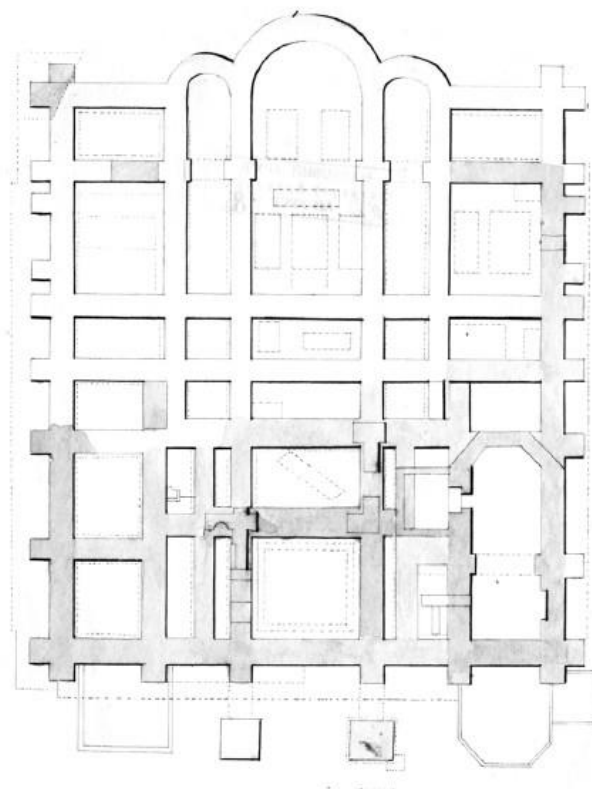
Відсутність певних норм, практик науково-археологічної взаємодії із суспільством, владою, з усталеними структурами призвела до того, що в процес навколоархеологічної комунікації вносилися звичні побутові практики, які на початку ХІХ століття включали такі елементи політичної культури, як донос, кляуза.

Незважаючи на негативне моральне забарвлення доносів у середовищі дворянства початку ХІХ століття, практика доносів, скарг, кляуз розширювалася. Інститут доносів як форми політичного присвоєння дозволяв донощику ідентифікувати себе з владою ⁸.

Історичні джерела дозволяють простежити, як у київських навколоархеологічних колах донос був використаний під приводом боротьби з нібито службовою недбалістю архітектора М. Є. Єфимова та навіть київського митрополита Євгенія (Болховітінова), а насправді пояснювався прагненням підпорядкувати процес розкопок своєму впливу з

⁸ Див.: Кимерлинг, А. С. Донос как форма политического присвоения: историческая проекция. URL: <http://www.auditorium.ru>.

боку осіб (зокрема, О. С. Анненкова), які претендували на археологічні лаври й знахідки, що становили як культурну, так і матеріальну цінність.

План Десятинної церкви, складений М Єфимовим. 1826 р.

6. Після розкопок 1820-х років, при їх відновленні в 1830-х роках вже на інших археологічних об'єктах, науковий характер проведення розкопок був істотно знижений. Однією з особливостей київської археології початку ХІХ століття став той факт, що слідом за поступальним розвитком у 1820-х роках був період спаду наукового рівня, незважаючи на розмах розкопок і відкриття таких видатних пам'яток, як Золоті ворота.

7. Дослідження цієї теми дозволяє зробити ряд висновків, зокрема: розгляд історії київської археології початку ХІХ століття вимагає «вузького» локального підходу з урахуванням властивих їй особливостей; однією з таких особливостей було підвищене значення «людського фактора», особистісних упереджень, суб'єктивних обставин. У Києві не

існувало місцевого об'єданого кола любителів старожитностей. Згадуваний у літературі київський історичний гурток є суто історіографічною конструкцією. Це не заперечує статусу Києва як одного з центрів розвитку історичної думки, уособленням якого був митрополит Євгеній з його церковно-історичною діяльністю, творами та (підкреслимо) безмежними науковими зв'язками, які простягалися далеко за межі міста.

Вивчення запропонованої теми має хорошу наукову перспективу при розширенні джерельної бази та запровадженні до наукового обігу нових джерел.